

O'ZBEKISTONDA UZOQ UMR KO'RISHGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIY-DEMOGRAFIK OMILLAR TAHLILI

Abdiraimova Shaxnoza Abdugappar qizi

Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21216433>

Annotatsiya: *Ushbu tezisda O'zbekistonda uzoq umr ko'rishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-demografik omillar sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda umr davomiyligi faqat tibbiy-biologik ko'rsatkich emas, balki oila instituti, turmush tarzi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, hududiy farqlar, gender xususiyatlari, ta'lim, bandlik va ijtimoiy muhit bilan bog'liq murakkab ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 1991-yildagi 66,4 yoshdan 2025-yilda 75,4 yoshga yetgan. Tadqiqot natijalari uzoq umr ko'rishning barqarorligi sog'liqni saqlash tizimi, oilaviy g'amxo'rlik, mahalla muhiti va ijtimoiy himoya mexanizmlarining o'zaro uyg'unligiga bog'liqligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *uzoq umr ko'rish, demografiya, ijtimoiy omillar, oila instituti, keksalar, hayot sifati, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, sog'lom qarish*

Uzoq umr ko'rish jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi, sog'liqni saqlash tizimi samaradorligi va aholining hayot sifati bilan bevosita bog'liq muhim demografik ko'rsatkich hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda o'rtacha umr ko'rish davomiyligining oshib borayotgani aholining turmush sharoiti, tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati, ijtimoiy infratuzilma va oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimidagi ijobiy o'zgarishlar bilan bog'liq. Jahon banki ma'lumotlarida ham O'zbekiston bo'yicha umr davomiyligi ko'rsatkichining o'sish tendensiyasi aks etadi.

Uzoq umr ko'rish masalasi faqat individual sog'liq bilan cheklanmaydi. U aholining yashash hududi, daromadi, ta'lim darajasi, oilaviy holati, mehnat faoliyati, ijtimoiy aloqalari va psixologik farovonligi bilan ham belgilanadi. Shu sababli

mazkur muammoni sotsiologik yondashuv asosida o'rganish keksalar farovonligini ta'minlash, sog'lom qarish siyosatini takomillashtirish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotda nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va sotsiologik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Asosiy manba sifatida O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi, Jahon banki, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, UNFPA va faol qarish indeksiga oid materiallar tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida hayot sifati nazariyasi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yondashuvi va demografik o'tish konsepsiyasiga tayanildi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda uzoq umr ko'rishga ta'sir etuvchi eng muhim omillardan biri oilaviy qo'llab-quvvatlashdir. O'zbek jamiyatida keksalarga hurmat, ota-onaga g'amxo'rlik, avlodlararo birdamlik va katta avlod vakillarining oilaviy qarorlar jarayonida ishtiroki muhim qadriyat sifatida saqlanib kelmoqda. Faol qarish indeksiga oid tadqiqotda O'zbekistonda keksa yoshdagi aholining qariyb 90 foizi kengaytirilgan oilalarda yashashi qayd etilgan. Bu holat keksalar uchun hissiy qo'llab-quvvatlash, kundalik yordam va ijtimoiy faollikni ta'minlaydi.

Ikkinchi muhim omil sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatidir. Profilaktik tibbiy ko'riklar, birlamchi tibbiy yordam, surunkali kasalliklarni nazorat qilish va sog'lom turmush tarzini targ'ib etish umr davomiyligiga ta'sir ko'rsatadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti sog'lom qarishni insonning funksional imkoniyatlarini saqlab qolish va ijtimoiy muhit bilan uyg'un yashashi bilan bog'laydi.

Uchinchi omil hududiy tafovutlar bilan bog'liq. Shahar aholisi tibbiy xizmat, transport, axborot va ijtimoiy infratuzilmaga nisbatan kengroq imkoniyatga ega bo'lsa, qishloq hududlarida tabiiy muhit, an'anaviy ovqatlanish va oilaviy yaqinlik uzoq umr ko'rishga ijobiy ta'sir qilishi mumkin. Biroq ayrim hududlarda tibbiy xizmat sifati, daromad darajasi va bandlik imkoniyatlaridagi farqlar uzoq umr ko'rish ko'rsatkichlarida tafovutlarni yuzaga keltiradi.

Gender omili ham alohida ahamiyatga ega. Odatda ayollar erkaklarga nisbatan uzoqroq umr ko'radi, bu biologik omillar bilan birga turmush tarzi, xavfli mehnat sharoitlari, zararli odatlar va tibbiy xizmatga murojaat qilish madaniyati bilan izohlanadi. 2023-yilda O'zbekistonda umr davomiyligi erkaklar uchun 72,5 yosh, ayollar uchun 76,9 yosh bo'lgan.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ham uzoq umr ko'rishning muhim shartidir. Mahalla, qo'shnichilik munosabatlari, pensiya ta'minoti, ijtimoiy xizmatlar va jamoaviy faollik keksa yoshdagi insonlarning yolg'izlik hissini kamaytiradi, psixologik barqarorlikni mustahkamlaydi va hayotdan qoniqish darajasini oshiradi. UNFPA O'zbekistonda faol qarish masalasini keksalarning huquqlari, tanlov imkoniyatlari va ijtimoiy ishtiroki bilan bog'liq muhim yo'nalish sifatida ko'rsatadi.

O'zbekistonda uzoq umr ko'rishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-demografik omillar ko'p qirrali xususiyatga ega. Oila instituti, mahalla, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, sog'liqni saqlash xizmatlari, gender xususiyatlari, hududiy sharoitlar va turmush tarzi ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridir. Uzoq umr ko'rishni ta'minlash uchun faqat tibbiy choralar yetarli emas; oilaviy g'amxo'rlik, keksalarning ijtimoiy faolligi, sog'lom turmush madaniyati va davlat ijtimoiy siyosati uyg'un rivojlanishi zarur. Kelgusida O'zbekiston hududlari kesimida uzoq umr ko'rishning sotsiologik portretini yaratish, keksalar hayot sifati va ijtimoiy moslashuvini empirik o'rganish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston aholisining o'rtacha umr ko'rish davomiyligi oshdi [Elektron resurs]. Toshkent, 2026.
2. World Bank. Life expectancy at birth, total: Uzbekistan [Elektron resurs]. Washington, 2024.
3. World Health Organization. Uzbekistan: health data overview [Elektron resurs]. Geneva, 2024.

4. UNFPA Uzbekistan. Ensuring rights and choices of older persons: Exploring Uzbekistan's Active Ageing Index [Elektron resurs]. Tashkent, 2024.
5. Exploring Uzbekistan's Active Ageing Index. Tashkent, 2024.
6. World Health Organization. World report on ageing and health. Geneva: WHO, 2015. 260 p.